

Savaş Sahasından Dil Sahasına: Türkçe-Rusça Askerî Terim Sözlükleri

From the Battlefield to the Field of Language:
The Turkish-Russian Military Terminology Dictionaries

Sevda NASRADINLI

Yabancı Diller Bölümü, Kara Harp Okulu, Millî Savunma Üniversitesi, Ankara, Türkiye

ÖZ

İnsanlık tarihi boyunca ordular, toplumun savaş gücünü temsil eden ve aynı zamanda askerî dünyanın ruhuna özgü bir dili ve kültürü oluşturan kurumları olmuştur. Askerî alan, kendine has kavram dünyası ve terminolojisi ile dilbilim araştırmaları için materyal yönünden zengin, dikkat çekici bir sahadır. Bu sahada kullanılan askerî terminoloji, disiplinler arası bir araştırma alanı olarak dilbilime özellikle de sözlükçülük çalışmalarına araştırma konusu olmaktadır. Tarihi, siyasi, diplomatik ve teknolojik unsurlardan etkilenen askerî terminoloji sürekli değişmekte ve güncellenmektedir. Bu bağlamda bu alana özgü terimleri içeren askerî sözlükler, hazırlanması esnasında ve sonrasında gerçekleştirilecek çalışmalarla incelenerek ele alınmaktadır. Dolayısıyla askerî sahaya özgü terimlerin dil sahasına aktarımında, standartlaştırılmasında ve muhafaza edilmesinde gerçekleştirilecek her çalışma önem kazanmaktadır.

Türkçe-Rusça dil çiftinde hazırlanan basılı ve dijital askerî terim sözlüklerinin taranması yoluyla elde edilen bilgilerin betimleyici bir yöntemle değerlendirilmesine dayanan bu çalışmada, Türk ve Rus dilbiliminde sözlükçülük faaliyetleri ve sözlükbilim odağında askerî sözlük tarihine ilişkin bilgilerin yanı sıra Türkçe-Rusça dil çiftinde hazırlanan askerî sözlüklerin özellikleri, alana katkıları ele alınmaktadır. Çalışma ile hem dilbilim hem de askerî tarih açısından değer taşıyan askerî sözlüklerin kronolojik bir sınıflandırması yapılmaktadır. Sonuç bölümünde ülkemizde ve Rusya'da hazırlanan Türkçe-Rusça askerî sözlüklere yönelik değerlendirmelere yer verilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Askerî Terim, Askerî Terim Sözlüğü, Rusça Askerî Terim, Rusça Askerî Terminoloji, Türkçe Askerî Terim

ABSTRACT

Throughout human history, armies have been institutions representing the fighting power of society and at the same time forming a language and culture unique to the spirit of the military world. The military field, with its own conceptual world and terminology, is a rich and noteworthy area for linguistic research in terms of material. The military terminology used in this field is a subject of research in linguistics, particularly lexicography, as an interdisciplinary field of study. Influenced by historical, political, diplomatic and technological factors, military terminology is constantly changing and being updated. In this context, military dictionaries containing terms specific to this field are examined and addressed through studies conducted during and after their preparation. Therefore, any work carried out in the transfer, standardisation, and preservation of military-specific terms into the linguistic field is of great importance.

This study, based on the descriptive evaluation of information obtained by scanning printed and digital military terminology dictionaries prepared in the Turkish-Russian language pair, examines the history of military dictionaries in the context of lexicography and lexicology in Turkish and Russian linguistics, as well as the characteristics and contributions to the field of military dictionaries prepared in Russian-Turkish are examined. The study provides a chronological classification of military dictionaries, which are valuable from both a linguistic and military history perspective.

Keywords: Military Term, Dictionary of Military Terms, Russian Military Term, Russian Military Terminology, Turkish Military Term

Sorumlu yazar: Sevda NASRADINLI

Yabancı Diller Bölümü, Kara Harp Okulu, Millî Savunma Üniversitesi, Ankara, Türkiye

E-mail: sevda.nasradinli@msu.edu.tr

ROR ID: ror.org/010t24d82

Geliş Tarihi(Received): 26.09.2025 **Kabul Tarihi(Accepted):** 07.05.2026 **Yayın Tarihi(Published):** 25.06.2026

Atıf bilgisi:

Nasradinli, S. (2026). Savaş Sahasından Dil Sahasına: Türkçe-Rusça Askerî Terim Sözlükleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 66(1), 225-237. DOI: 10.33171/dtcfdergisi.1791571

Dergimizde Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası (CC-BY) lisansı kullanılmaktadır.

This journal is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca ordular, toplumun savaş gücünü temsil eden ve aynı zamanda askerî dünyanın ruhuna özgü bir dili ve kültürü oluşturan kurumları olmuştur. Askerî alan, kendine has kavram dünyası, terminolojisi ve iletişim biçimleri ile araştırmalar için materyal yönünden zengin ve dikkat çekici bir sahadır. Ayrıca askerî terminoloji, tarihsel süreçte pek çok kaynak ve unsurun etkisinde güncellenip değişmektedir. Bu nedenle askerî terminolojinin derlendiği askerî terim sözlükleri, hazırlanma süreci ve sonrasında yapılacak dilbilim araştırmalarında önemli bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkar. Çünkü askerî terminoloji tarihi, siyasi, teknolojik ve stratejik gelişmelere ilişkin kelime hazinesini bünyesinde barındırmaktadır.

Bir dilin izini sürmek, o dili öğrenmek isteyen her araştırmacının ilk referans kaynağı sözlüklerdir. Sözlükler, bir dilin birikimini ortaya koyan en kapsamlı çalışmalardır. Bu çalışmalar bazen dilin genel birikimine özgü hazırlanabilirken bazen de daha küçük bir gruba özgü jargon ve ifadeleri içerebilir. Tıp terimleri sözlüğü, inşaat terimleri sözlüğü, hukuk terimleri sözlüğü, bilim terimleri sözlüğü, teknik terimleri sözlüğü ve askerî sözlükler belirli bir meslek grubuna özgü kelime hazinesine yer verilen çalışmalar arasında sıralanabilir.

Çalışmamızda terminoloji, sözlükçülük ve sözlükbilim kuramına yönelik genel bilgiler, Türkçe-Rusça dillerinde hazırlanmış askerî sözlüklere ilişkin bilgiler ele alınacaktır. Çalışma kapsamında kronolojik bir sınıflandırma yapılarak Türkiye’de ve Rusya’da hazırlanmış askerî terim sözlüklerinin tarih ve içerik bilgilerine yer verilecektir.

ASKERİ SÖZ VARLIĞINA DAİR

Dilbilim alanında terminolojiye ilişkin bir araştırma; araştırmacısını terminoloji bilimi, sözcükbilim, sözlükbilim, adbilim, anlambilim, etimoloji, toplumdilbilim, belgedilbilim, çeviribilim, ... gibi pek çok dilbilim alanının kesiştiği bir çalışma sahasına götürebilir. Bu araştırma konusunun bir alan ile bir araya gelişi, o alana dair bilgi birikimini, söz varlığını da beraberinde getirerek araştırmayı zenginleştirir.

Söz varlığı, bir dilin genel söz dağarcığını ya da bir alana özgü terimleri kapsayan bir kavramdır. Aksan, söz varlığı kavramını “(...) yalnızca, o dilin sözcüklerini değil, deyimlerin, kalıp sözlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütün” (2004, s. 7) olarak tanımlar. Sözcüklerden öte bir yapıyı ifade eden söz varlığı; “sadece bir dilde birtakım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar – ya da dilbilimdeki terimiyle göstergeler – olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir” (Aksan, 2004, s. 7). Buna göre toplumun dili bünyesinde uzun yıllar boyunca biriktirilip aktarılan ve sözlü, yazılı, görsel tüm unsurlardan oluşan birikimi söz varlığı olarak açıklamak mümkündür.

Erdoğan, *Rusçada Savaş Söz Varlığı* adlı doktora tezinde söz varlığı kavramını savaş söz varlığı bağlamında ele alır ve bu kavramın “savaş sözcüklerini, terimlerini, savaş deyimlerini, atasözlerini, ikilemelerini, çeviri sözlerini ve kalıp sözlerini kapsadığını” (2019, s. 22) belirtir. Böylece askerî söz varlığı, “bir milletin askerî teşkilatlanmasının en önemli kurumu olan ordusunun askerî teşkilatına, hiyerarşik yapısına, savaş teknolojisine, doktrinlerine, disiplin kurallarına ve savaş kültürüne bağlı olarak ortaya çıkan alana özgü kelime, terim, deyim, atasözü ve jargonun bütünü” olarak tanımlanabilir.

Askerî terminolojinin oluşturulması, bir düzen içinde oluşturulmuş kaynaklarda (sözlükler, kılavuzlar, ansiklopediler, ders kitapları...vb.) muhafaza edilmesi, diller arasında aktarılması, çeşitli disiplinler kapsamında incelenmesi şu yönleriyle önemlidir:

1. Askerî terminoloji, ülkeler arası mücadelelere, rekabete dayanan tarihi, siyasi, kültürel geçmişin izlerini taşıması yönüyle önemli bir söz varlığıdır.
2. Diplomatik ilişkilerde dilde netlik önemli bir unsurdur. Askerî terminoloji keskin, ikiliğe izin vermeyen, net bir biçimde ifade edilmesi gereken terimler içerir; bu nedenle dil içi ya da diller arası aktarımda bu terimleri doğru kullanmak önemlidir.
3. Farklı tarihi dönemler, uluslararası ilişkiler bağlamında ele alındığında askerî terminoloji; askerî teşkilat yapısı, mühimmat gibi farklılıkların yer aldığı özel bir terim alanıdır. Bu alanın standartlaştırılması ve alandaki

terimlere eşdeğer ifadelerin oluşturulması önemlidir. Bu çaba, çevirilerin doğru bir şekilde yapılmasını sağlarken ortak bir dilin oluşturulmasını da sağlayacaktır.

4. Askerî terim sözlükleri, ansiklopediler gibi kılavuz kaynaklar; bu alana ilişkin çalışmalarda temel veriyi teşkil edecek ve askerî, tarihi, uluslararası ilişkiler, dilbilim alanlarındaki çalışmalar yapılmasını sağlayacaktır.

Askerî söz varlığı; talimnameler, kanunlar, emirler, kılavuzlar, teknik açıklamaların aldığı belgeler, silah adlandırmalarının yer aldığı teknik dokümanlar, askerî ansiklopediler, gazeteler, dergiler, ders kitapları gibi çok sayıda belge ve kaynakta kullanılan terimlerle şekillenmektedir. Bu terminoloji, onu aktif kullanan askerî personelin yanı sıra siyaset, tarih, teknoloji, hukuk ve dil alanında görev yapan pek çok kişiyi ilgilendirir.

Askerî terimler, toplumun siyasi, diplomatik tarihi bilhassa askerî tarihinin izlerinin taşıyıcısıdır. Bu nedenle askerî terminolojinin derlendiği askerî sözlükler, terimlerin teknik ve kültürel olarak zengin manaları yansıtan kaynaklardır. Ülkemiz ile Rusya arasında uzun yıllara yayılan askerî, siyasi, diplomatik ilişkiler yürütülmektedir. Bu nedenle askerî terim sözlükleri söz konusu ilişkilerin tarihsel fonunu anlayıp yorumlamada değerli kaynaklardır.

Askerî terminoloji devinim halindedir, alana özgü söz varlığı sürekli değişip güncellenmektedir. XX. yüzyılda yaşanan gelişmelerin, kitle imha silahları, füzeler, vb. yeni silah teknolojilerinin ortaya çıkmasının askerî kelime dağarcığına doğrudan etki etmiştir (Balkanov, 2017, s. 178). Yüzyılın başında ve ortasında yaşanan Büyük Dünya Savaşları, teknoloji ve askeri teknik alanında gelişmelere ivme kazandırmıştır. Askerî söz varlığı, askerî teknoloji alanında yaşanan yeniliklerden doğrudan etkilenmiştir, bu sebeple bu söz varlığını içeren sözlük, ansiklopedi gibi kaynakların güncel tutulması da zorunlu hale gelmiştir.

Savaş ve mücadeleye bakış, askerî yapıları ve mühimmatları, dolayısıyla da askerî dili, jargonu etkiler. Askerî tarih uzmanı Mehmet Tanju Akad, *Modern Savaşın Temel Kavramları* (2011) adlı çalışmada, I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemlerinde savaş sanatında değişimin izlerini görmeyi mümkün olduğuna dikkat çeker. Modern savaş anlayışının Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıktığını belirten Akad, kitlesel üretimin örgütsel zihniyeti getirdiğini ileri sürer. Kurulan yeni büyük ordular, büyük ölçekli askerî mühimmatlarla donatılmıştır. Büyük dünya savaşları, bu dönüşümün izlerini taşımaktadır:

(...) yarım yüzyıla sığan bu devasa değişiklikler askerî liderlerin zihinlerinde kolay çözülmeyen bir karmaşıklık yaratmıştır. Bu karmaşıklık en net şekilde Birinci Dünya Savaşında görülür. Ancak çok küçük ölçüde motorize olmuş ordular cephelerde kilitlemiş ve ortaya korkunç bir katliam çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşında mekanizasyon ilerlemiş ve sonuçta cephelerdeki operatif sorunlar nispeten kısa sürelerde çözülebilmektedir. 20. Yüzyılın ilk yarısının askerî açıdan önemli yenilikleri ise motorlu taşıtlar, tanklar, uçaklar, telsiz ile NBC (nükleer, kimyasal, biyolojik) silahlarıdır. Bu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan en önemli unsurlar ise uzayın askerî amaçlar için kullanılabilir hale gelmesi, elektro-optik izleme, elektronik savaş, hassas vuruş olanağı sağlayan mühimmat, süpersonik uçuş, helikopterler, insansız hava araçları ve çok uzun menzilli seyir ve vuruş olanaklarıdır (2011, s. 12).

Askerî terim sözlükleri, askerî çeviri için önemli referans kaynaklardır. Çünkü bu terminolojinin yer aldığı metinlerin çevirisinde hassas olunması gereken sözcük ve yapılar yer almaktadır. Çevirinin bir türü olarak askerî çeviri, Rus Türkoloji çalışmalarında köklü bir geleneğe sahiptir. Bu çeviri türü, oryantalist üniversitelerin ortaya çıkışıyla doğu dillerinin öğretiminde bir yöntem olarak kullanılmasının yanı sıra Rus İmparatorluğunun da askerî ihtiyaçlarının tezahürüyü (Avrutina, 2013, s. 317). Askerî terimlerin sistemli bir yapı içerisinde listelenmesi, terim sözlüklerinin oluşturulması tüm dünya dilleri için olduğu gibi yüzyıllardır temas halinde olan Türk ve Rus toplumu için de önem arz etmektedir:

Rusya'da askerî çeviride başarılı olmanın koşulu, sözlük çalışmalarıyla ilintilidir. Araştırmacılar Türk dilinin söz varlığındaki hızlı gelişim ve değişimin farkındadır. Bir zamanlar Müslüman medeniyetinin iki büyük dili olan Arapça ve Farsçadan etkilenen Osmanlıca, kelime dağarcığının mutlak çoğunluğunu oluşturacak kadar çok kelime ödünç almıştır. 1920'de bir misyon belirlenmiştir: Türkçeyi yabancı dillerden alınan sözcüklerden arındırmak ve bu sözcüklere Türkçe karşılıklar bulup değiştirmek. (...) Osmanlı döneminde bu tür ödünç sözcüklerin sayısı neredeyse kelime

dağarcığının yüzde 80-90'ına ulaşmış ve askerî kelime hazinesi neredeyse tamamen bu dillerle temsil edilmekteydi (Avrutina, 2013, s. 317).

Terminoloji, bir alana özgü kavramlar dünyasını yansıtmaktadır, her alanda olduğu gibi askerî alanda da bu kavramlara özgü sözlükleri oluşturmak, güncellemek, sistemli hale getirmek ve başka dillere aktarmak oldukça zahmetli bir iştir. Türk dili ve askerî terminoloji alanlarında incelemeler yapan Süer Eker (2007), askerî terimlerin çok geniş bir alana etki ettiğini ve bu alanı tasnif ederek listelemenin zorlu bir uğraş olduğunu belirtir. Türk dili temelinde yaptığı değerlendirmede kullanılan askerî bir terimin, “*Türk dili dünyasının sınırlarını da aşarak İran, Çin, Mançu-Tunguz, Moğol dillerine ve başka dillerin söz varlığına değin*” (Eker, 2007, s. 3) uzandığını ifade etmektedir.

Askerî söz varlığının sözlük ve ansiklopediler biçiminde standart oluşturularak derlenmesi, çeşitli emirler ve kararlar ile düzenlenmektedir. Rusya Federasyonu Savunma Bakanı’nın 15.01.1997 tarihli ve 13 sayılı *Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetlerinde Askerî Ansiklopedik Yayınlar Hakkında* (О военных энциклопедических изданиях в Вооруженных Силах Российской Федерации) başlıklı emri bu hukukî düzenlemelerden biridir. Emirde; RF Silahlı Kuvvetlerinin halihazırda gerek ulusal gerekse uluslararası camiada edindiği askerî terminolojinin sistematik bir şekilde yayınlanıp yaygın hale getirilmesi için askerî ansiklopedilerin oluşturulması ve bu çalışmaların güncel tutulması gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye’de askerî yayınlar ile ilgili düzenlemeler mevcuttur. 08.07.2022 tarihli *Millî Savunma Bakanlığı Yayın Yönetmeliği*’nde askerî içerikli yayınların seçimi, yayımlanması, telif ve inceleme süreçleri belirlenmektedir.

Askerî sözlük ve ansiklopedilerin oluşturulmasına ilişkin eğilim, bu çalışmaların yayın ve yayım işlerini takip edecek kurum, kuruluşların oluşturulması fikrini de ortaya çıkarmıştır. 1919 yılında Sovyet Rusya’da kurulan ve “askerî yayınevi” anlamına gelen VOYENİZDAT (ВОЕНИЗДАТ/ Военное издательство), Sovyetler Birliğinin dağılmasından 2012 yılına değin askerî yayınlar, kılavuzlar, sözlükler yayınlayan en önemli kurumlardan biridir. Ülkemizde de Rusya’da olduğu gibi askerî terminolojinin yayınlanmasında Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesindeki birimler etkin rol oynamıştır. Bu kurumlar arasında Cumhuriyetin ilk yıllarında Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti Yayınevi, Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı bünyesindeki birimlere ait yayınevlerini sıralamak mümkündür.

Çalışma kapsamında Türkçe-Rusça dil çiftinde hazırlanan sözlüklere ilişkin bilgiler, Rusya Federasyonu ve ülkemiz kütüphanelerinin taranması neticesinde elde edilmiştir. Sözlük bilgilerine *Rusya Devlet Kütüphanesi* (Российская Государственная Библиотека), *B.N. Yeltsin Başkanlık Kütüphanesi* (Президентская библиотека имени Б. Н. Ельцина), *Rusya Milli Kütüphanesi* (Российская Национальная Библиотека); *T.C. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi*, *Millî Savunma Üniversitesi Kütüphaneleri* üzerinden yapılan taramalar neticesinde erişilmiştir.

TÜRKÇEDE SÖZLÜKÇÜLÜK ÇALIŞMALARI VE TÜRKÇE-RUSÇA ASKERİ TERİM SÖZLÜKLERİ

Türkçede Sözlükçülük Çalışmaları

Türkçede *lûgat*, *kamus*, *sözvarlığı* gibi tanımlamaları bulunan, en yaygın kullanımı ile *sözlük* kavramı, kelime anlamıyla “*Bir dilin bütün veya belli çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lûgat*” olarak tanımlanır (TDK 2015, s. 1806). Sözlük, bir dilin farklı alanlardaki zenginliğini gözler önüne sermektedir. Bir dilde hazırlanmış sözlükler bünyesinde o dile özgü tarih, coğrafya, ekonomi, kültür, sosyal hayat, psikoloji gibi farklı dallardaki kelime hazinesi barındırır. Sözlüklerde yer alan her kavram ya da sözcük toplumsal bilincin dünü ile bugünü arasında bir bağ kurar. Bu nedenle her sözcük, onu türeten ve kullanan toplumun düşünce dünyasını yansıtır.

Türkler, mücadeleci ruhları sayesinde dünya tarihinde askerî kabiliyetlerinin yüksek olması ile bilinip tanınmaktadır. Türk dili ve Türkçe sözlük çalışmaları alanında araştırmalar yapan Efe (2022, s. 165), Türk’ün varlık ve hayatta kalma sebeplerinden birisinin askerlik olduğunun altını çizer; Türkler gibi Türk dilinin de üretkenliğine dikkat çeker. Türk dili terim üretmeye yatkın bir dildir ve bu durum askerî terimler türetmeyi kolaylaştırmaktadır:

“Türklerin tarih sahnesine çıkmalarından bugüne askerlikle ilgili zengin bir söz varlığı ortaya çıkmıştır. Türklerin yaşadıkları coğrafyada sürekli tehdit edilmeleri Türklerin “asker - millet”, “ordu - millet” olarak biçimlenmesinde rol oynamıştır. Bu durum da askerî terimlerin oluşmasına katkı sağlamıştır” (2022, s. 166). Türk toplumu yaşamının her alanında olduğu gibi askerî alandaki kabiliyetlerinin de izlerini diline işlemiş, bu izlerin derlenerek muhafaza edildiği sözlüklerle aktarmıştır.

Türk dilbilimci Eker, *Türk Dil Bilimi Bakımından Tarihî Askerî Terminoloji: Modern Dönemde Rütbe ve Birlik Adları* adlı çalışmasında Türk askerî terminolojisinin köklü bir geleneğinin ve tarihinin olduğunu altını çizer:

Türk tarihi boyunca kazanılan askerî birikimler, nesilden nesile, komutandan komutana, kurumdan kuruma kesintisiz biçimde aktararak bugüne ulaşmıştır. Türkçe kökenli askerî terimler bu birikimleri en önemli taşıyıcılarıdır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin, kaynağını Eski Türkçe Dönemi’nden alan, Osmanlı Türkçesi ile biçimlenen ve son şekli modern Türkiye Türkçesi ile verilen bir askerî ifade ve üslubu, geniş bir terminolojisi ve yine aynı dönemden bugüne intikal eden kurumsal kültürü vardır. Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce serbest kopyalar ve anlam kopyaları; aslında kökleri ve izleri runik yazılı metinlerde ve Karahanlıca metinlerde açıkça yer alan Türk askerî terminoloji geleneğinin esasını değiştirememiştir (2007, s. 3-5).

Türkçede sözlü ve yazılı kaynaklarda askerî terminolojinin izlerini bulmak mümkündür. Askerî terminolojinin sözlük biçiminde derlenmesinden önceki dönemlerde askerî terimleri, Türk dilinin zenginliğini gösteren genel sözlük çalışmalarının içerisinde bulmak mümkündür. Saha (Yakut) ve Altay destanlarındaki savaş aletleri adlandırmaları, Manas Destanı’nda silah kültürüyle ilgili söz varlığı, Dede Korkut hikayelerinde geçen ifadeler Türk dilinde askerî söz varlığının kadim dönemlere uzandığını ortaya koymaktadır.

XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından hazırlanan Türkçe-Arapça dillerinde hazırlanmış olan *Divânu Lugâti’t-Türk*, Türk dilinin ilk sözlüğüdür. Bu sözlük; Türk tarihi, coğrafyası, mitolojisi, folklor ve halk edebiyatına ilişkin bilgileri içerir. Ayrıca sözlükte askerî terminolojiye ilişkin bilgilere de yer verilmiştir. Türk dilinin ilk sözlüğünde askerî terminoloji; *askerlikle ilgili eşya adları, okçuluk terimleri, savaş aletleri, askerî unvanlar ve rütbeler, karargâh, bayrak, flama, içtima, savaş, esaret* gibi başlıklar altında sınıflandırılarak (Tutar ve Erdoğan, 2017, s. 20) incelenebilir.

XIII. yüzyılın sonu XIV. yüzyılın başında Karadeniz’in kuzeyinde Deşt-i Kıpçak diye adlandırılan coğrafyada Latin harfleriyle yazılmış bir eser olan *Codex Cumanicus*, Kıpçak Türkçesinin en önemli eserlerinden biridir. Eserin önemi, içeriğinin zenginliğinden ileri gelmektedir; yazıldığı dönemin dili, kültürü, sosyal, siyasi ve ekonomik hayata ilişkin kıymetli bilgiler yer almaktadır ve eserde askerî terimlere de yer verilmiştir. “Eserde bu alana ait olarak savaş ve asker kavramları ile ilgili isimlere, askerî giyim, savaş aletleri, at ve at koşum takımı ile ilgili kelimelere ve çeşitli siyasî terimlere rastlanmaktadır. Bu alana ait söz varlığı, askerî yetenekleri ile bilinen Kuman/Kıpçaklara dair bazı önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır” (Sönmezler Duran, 2021, s. 49). *Divânu Lugâti’t-Türk*, *Codex Cumanicus* gibi Türk dilinin referans kaynaklarında yer alan kavram ve terimlerin çeşitliliği, Türk toplumunun köklü askerî tarihinin izlerini sunmaktadır.

Modern anlayışa göre hazırlanmış Türkçe sözlüklerin oluşturulması, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemi ile Cumhuriyet döneminde denk düşmektedir. Türk dilbilimci Şemseddin Samî tarafından hazırlanarak 1901 yılında basılan, Türk sözlükçülük geleneğinin Batı sözlükçülük anlayışına dönüşümünün bir örneğini ortaya koyan *Kâmûs-ı Türkî* modern dönem Türk sözlükçülüğünün temel kaynaklarından biridir. Türk dilbilimci Yavuzarslan (2004), *Kâmûs-ı Türkî*’nin Türkçe’yi merkeze alan madde başı düzeni, açıklamalı sözlük anlayışı, Batı anlayışıyla Osmanlı sözlük geleneğini birleştirmesi yönüyle dönemin öncü eserlerinden biri olduğunu vurgulamaktadır. Bu çalışma, genel bir sözlük olarak tasarlanıp hazırlandığından içinde askerî terimlerin karşılıkları sınırlı olsa da verilmiştir. Bu *kâmûs*, Cumhuriyet dönemi sözlük çalışmalarına bir altyapı sağlaması yönüyle önemlidir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde dilimize yönelik en kapsamlı sözlük çalışması, 1932 yılında kurulan Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlük çalışmasıdır. Bu sözlüğün “ilk baskısının tamamlanış tarihi 1945” (Tezcan Aksu, 2023, s. 16) yılıdır. Günümüzde basılı ve kurum sayfasında çevrim içi olarak kullanılan sözlük, Türkçenin sözcük dağarcığının tamamını içerdiğinden, sözlükte askerî terimlerin karşılığını bulmak mümkündür.

Neticede, Türk sözlükçülük çalışmaları, ilk dönemde dilin diğer dillere kıyasla ne denli zengin olduğunu kanıtlamaya yönelik çabalarla, sonrasında ise Türkçenin söz varlığını modern anlayışla hazırlanmış sözlüklerle ortaya koyma çabasıyla yol almıştır. Bu çabalar, gerek araştırmacıların eliyle gerekse zamanla oluşturulan kurumlar ile daha sistemli biçimde yürütülmüştür.

Ülkemizde Hazırlanan Türkçe-Rusça Askerî Terim Sözlükleri

Türk dili, modern anlayışla farklı dil çiftlerinde, terimlerin derlenerek bir araya getirildiği sözlüklere ve kaynaklara sahiptir. Bu çalışmalar arasında Türkçe-Rusça askerî terminoloji içeren sözlükler de yer almaktadır. Ülkemizdeki askerî terminoloji araştırmaları alanında uzman ve bu terminolojiden sıklıkla istifade eden kurumlar tarafından hazırlanmaktadır. Emekli Kurmay Albay Selahaddin A. Kip tarafından 1939 yılında hazırlanarak yayımlanan Askerî Kamus adlı çalışmada Türkçe askerî terimlerin Almanca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Rusça karşılıkları talimnamelerden, Harp Akademisi terim cetvellerinden, kanun ve farklı dillerdeki askerî terim sözlüklerinden derlenerek toplanmış ve bir araya getirilmiştir. 284 sayfalık kapsamlı ve çok dilli sözlükte kaç terime yer verildiği bilinmemektedir. Çalışma, karşılaştırmalı araştırma imkânı sunması yönüyle değerlidir.

Emekli U. Rs. Org. Nuri Yamut'un talimatıyla Erkânı Harbiye-i Umumiye Basımevinden 1953 yılında yayınlanan *Rusça-Türkçe Askerî Terimler* adlı çalışma pek çok çalışmanın taranıp derlenmesiyle oluşturulmuş çok değerli bir kaynaktır. Çalışmanın referans kaynakları arasında Rusça askerî terimlerin Türkçe karşılığının talimnameler, Amerikan Ordusu Terimleri Teknik El Lügatı (1944), Rusça- Almanca Lügat (1940), Fransızca-Rusça Lügat (1946), Rusça-Fransızca Lügat (1945), Türkçe-Rusça Lügat (1945), İngilizce-Rusça Lügat (1944), Rusça-Türkçe Lügat (1943), İngilizce-Rusça Askerî Lügat (1942), Türkçe-Rusça ve Rusça-Türkçe Askerî Lügat (1940) vb. yer almaktadır. Rusça-Türkçe Askerî Terimler adlı çalışmada yer alan terim sayısı bilinmemekle birlikte, 709 sayfalık bu kaynağın 699 sayfası terimler ve karşılıkları; buna ek olarak *İstihbarat Haritalarında Değişik Haber Kaynaklarını Göstermek Üzere Kullanılan Kısaltmalar Listesi, Sayılar, Ağırlık ve Ölçüler, Hararet Mukayese Tablosu, Para Tablosu, Rusya'nın Mülki ve İdari Bölümleri* gibi başlıklar altında önemli bilgilere yer verilmiştir.

Teknolojik gelişmeler hayatın her alanında olduğu gibi dil, dilbilim alanındaki çalışmaları da değiştirip dönüştürmektedir. İnternet teknolojisinin gelişmesiyle sözlükçülük faaliyetleri dijital olarak yürütülmeye başlanmıştır. Artık sözlükler basılı olarak değil, dijital olarak da hazırlanarak kullanıma sunulmaktadır. Ülkemizdeki kurum ve kuruluşlar bu duruma uygun materyaller geliştirmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığına ait web sitesinde doğrudan askerî terminolojiye ait olmasa da askerî terimler içermesi yönüyle önem taşıyan kaynaklara yer verilmektedir. *Uluslararası İlişkiler Terminolojisi (Türkçe ve Rusça)* ve *Uluslararası Kuruluşlar, Örgütler, Alt Birim ve Kuruluşları Listesi (Türkçe – İngilizce – Rusça)*¹ adlı dijital kaynaklar askerî terimlerin bir kısmını içermesi yönüyle önemlidir.

Yapılan incelemede ülkemizde Türkçe-Rusça dil çiftinde hazırlanan askerî terim sözlüklerinin ve referans kaynakların sayısının sınırlı olduğu, ancak sayısı az da olsa askerî kavramların Rusça karşılıklarıyla derlenerek bir araya getirildiği çalışmaların varlığı tespit edilmiştir. Askerî terimleri bir araya toplamaya yönelik çabaların askerî kurumlar ve kurumlarda görevli personel tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Dijitalleşmenin etkisiyle, özellikle Dışişleri Bakanlığı bünyesinde çok dilli, çevrim içi sözlüklerin var olması; güncel, dinamik askerî terim kaynaklarının varlığına dikkat çekmektedir.

RUSYA'DA SÖZLÜKÇÜLÜK ÇALIŞMALARI VE RUSÇA-TÜRKÇE ASKERİ TERİM SÖZLÜKLERİ

Rusya'da Sözlükçülük Çalışmaları

Sözlükçülük çalışmalarının araştırma alanı ve materyali olan “sözlük” kavramının Rusça karşılığı словарь (slovar) dır. Rus dilbiliminin en önemli isimlerinden Uşakov'un sözlüğünde bu kavram; “*Bir veya başka bir ilkeye göre (örneğin alfabetik sırayla) düzenlenmiş kelimelerin listesini içeren ve çeşitli açıklamalar içeren kitap*” (1935 (Tom 4), s. 268); Rus sözlükçülüğünün bir diğer önemli ismi olan Ojegov'un sözlüğünde

1 Bkz. <https://www.mfa.gov.tr/dis-iliskiler-terminolojisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi 12.09.2025).

ise “Sözcüklerin (genellikle alfabetik sırayla), sabit ifadelerin açıklamaları, yorumları veya başka bir dile çevirileri ile birlikte bir araya getirilmesi” (URL-1) olarak tanımlanır.

Rusya’da sözlükçülük çalışmaları, dilbilimin kuramsal ve uygulamalı yöntemleriyle ele alınmaktadır ve köklü bir geçmişe sahiptir. Rusya’nın kuruluşundan bugüne çok uluslu toplumsal yapısı ve bu ulusların dillerinin Rusça ile arasındaki etkileşim, Rus dilinin tarihsel gelişimine doğrudan etki etmiştir. Rusya’da sözlük çalışmaları diller arasında aktarım yapma gayretinin ötesinde dilin normlarını belirleme, edebî dilin sınırlarını çizme ve ortak kültürel mirası kayıt altına alıp muhafaza etme işlevi ile gerçekleştirilmiştir.

Sözlükler sadece dilin tüm birikimini gözler önüne seren çalışmalar değildir; bir alana özgü terimlerin derlenerek hazırlandığı terminoloji sözlükleri de bir dilin zenginliğini ortaya koymaktadır. Terimleri bir araya toplayan terminoloji sözlüklerine değinmeden önce terim kavramına ve terminoloji çalışmalarına kısaca değinmek gerekir. Terim, “*Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah*” (TDK 2015, s. 1959) olarak tanımlanır. Terminoloji, terimler ve terimlerin kullanımıyla ilgilenen bilimin adıdır. Dil, insan yaşamındaki her olaydan ve gelişmenin etkisinde gelişir, değişir ya da dönüşür. XVIII. yüzyılın başında İsveçli biyolog Carl Linneaus, bitki ve hayvan adlarının ikili sistemde adlandırılmasına yönelik bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma, bitki ve hayvan adlandırmalarının halk dili ve bilim dili olan Latince olmak üzere ikili sistemde düzenlenmesine dayanmaktadır. Bilim dünyasında yaşanan bu gelişme, doğrudan dilbilim alanına etki etmiştir (Grinev ve Leyçik, 1999, s. 2). Yaşanan bu gelişmenin ardından aynı dönemlerde Rusya’da terminoloji çalışmaları başlamıştır.

Rusya’da terminoloji çalışmalarının öncülleri M. V. Lomonosov ve N.M. Karamzin’dir. İki Rus bilim insanı, insani ve doğa bilimlerine ilişkin Rusça terimleri oluşturmaya yönelik çalışmalarla ilgilenmiştir. Onların bu alanındaki çabaları, Rusya’da terminoloji çalışmalarının miladı olarak kabul edilebilir. XX. yüzyıla gelindiğinde araştırmacılar zamanın ruhuna yaraşır biçimde tüm dünyada olduğu gibi Rusya’da terim çalışmalarına yoğunlaşmıştır. Bilhassa Sovyetler Birliğinde terminoloji bilimine yönelik çalışmalar 1930’lu yılların başından itibaren yazı dilinin oluşturulması, ulusal dillerin geliştirilmesine yönelik çalışmalar kapsamında yürütülmüştür. Grinev ve Leyçik (1999), *Millî Terminoloji Biliminin Tarihine Atfen* (К истории отечественного терминоведения) başlıklı makalelerinde “terminoloji bilimi” (терминоведение)’nin 1980’li yıllarda baş döndürücü hızla gerçekleşen bilimsel gelişmelerin etkisiyle bu bilim dalının ortaya çıktığını ifade ederler.

XX. yüzyılda terminoloji çalışmalarının artması, yüzyılın getirdiği yeniliklerin bir tezahürüdür. D. S. Lotte, 1961 yılında yayınladığı *Bilim-Teknik Terminolojisinin İnşasının Temelleri: Kuram ve Yöntem Sorunları* (Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики) adlı çalışmasında durumu “*teknolojinin gelişmesi ve teknik bilginin kitleler halinde edinilmesi, doğru, tek ve anlaşılır terminolojiyi gerekli kılıyordu; öte yandan ülkenin sanayileşmesi ve sosyalist ekonominin planlı yapısı, böyle bir terminolojinin yaratılması ve hayata geçirilmesi için tam bir olanak sağlıyordu*” (1961, s. 11) sözleriyle izah eder. 1933 yılında Çalışma ve Savunma Konseyi (Совет труда и обороны) bünyesindeki Tüm Birlik Standartlaştırma Komitesi (Всесоюзный комитет стандартизации), bilim ve teknik terminolojisi alanına özgü Bilimsel ve Teknik Terim ve Sembollerin Standartlaştırılmasına İlişkin Talimatı (Инструкция по стандартизации научно-технических терминов и обозначений) onaylamıştır. Eş zamanlı olarak SSCB Bilimler Akademisi (Академия Наук СССР) bünyesindeki oluşturulan Bilimsel ve Teknik Terminoloji Komitesi (Комитет научно-технической терминологии - КНТТ), Rusya’da terminoloji çalışmalarının bir sistem içerisinde yürütme çabasının ürünü olarak ortaya çıkan yapıyı teşkil etmiştir. Bu komite, 1939 yılında Teknik Terminoloji Komitesi’ne (Комитет технической терминологии), 1962 yılında ise Bilimsel ve Teknik Terminoloji Komitesi’ne (Комитет научно-технической терминологии) dönüştürülmüştür. Bu kurumun, kurucuları ve ilk yöneticileri D. S. Lotte ve S. A. Çaplığın’dır (Kazarina ve Kazarina 2008, s. 48). Terimlere yönelik temel prensiplerin belirlenmesi, Rus sözlükçülük çalışmalarının önünü açmıştır.

Rusya’da sözlükçülük geleneği eski zamanlara uzanır. Bu geleneği inceleyen Dohman, Rus Sözlükbiliminin Gelişme Evreleri adlı makalesinde 1280 yılında Rus dilinde hazırlanan ve günümüze ulaşan ilk sözlüğün Novgorod Kilise Kuralları Kitabı (Новгородская кормчая) (2023, s. 142) olduğunu belirtir. Bu kitap, Rus sözlükçülük çalışmalarının miladı kabul edilebilir. Rusya’da sözlükçülük çalışmaları, Rus tarihinin tarihsel kırılmaları bağlamında değerlendirmek gerekir. Dohman (2023, s. 144-145), bu süreci “çarlık dönemi öncesi

Rus sözlükbilimi”, “çarlık dönemi Rus sözlükbilimi”, “Sovyet dönemi Rus sözlükbilimi” ve “Post-Sovyet dönemi Rus sözlükbilimi” başlıkları altında sınıflandırarak ele alırken sözlük kavramına denk düşen adlandırmalara da dikkat çekmektedir. Rusya’da sözlükler, ilk dönemlerde glossariy (глоссарий), daha sonra alfabetik sıralama yönteminin benimsenmesiyle azbukovnik[Azbukovniklerde dilbilgisel özelliklerin yanında coğrafya, tarih gibi dil dışı alanlara ait sözcükler de yer almıştır. Bu özellikler onların, “Orta Çağ’ın ansiklopedik sözlükleri” olarak anılmasını sağlamıştır (Dohman, 2023).

XVIII. yüzyılda Çarlık dönemi Rusyasında sözlükçülük faaliyetleri yoğunlaşmaktadır. Bu dönemde Rus bilim insanı Mihail Lomonosov’un çabalarıyla sözlük çalışmaları ivme kazanmıştır. Lomonosov, 1745 yılında Rus dilindeki ilk filoloji çalışmalarını gerçekleştirmiştir:

1755 yılında yayımladığı Rusça Dilbilgisi (Rossiyskaya grammatika) adlı çalışmasıyla genel dilbilim, sözcük türleri, Rusça fonetik ve yazım, isimler, sıfatlar, fiiller gibi sözcük türleri ve söz dizimi üzerine ilk bilimsel bilgileri ve anımlamaları gerçekleştirmiştir. Lomonosov, K. A. Kondratoviç’in, Venedikli G. Dondolo’nun ve A. İ. Bogdanov’un hazırladığı sözlüklerin değerlendirmesini yapmıştır (Dohman, 2023, s. 147).

Lomonosov’un çalışmalarının ardından 1789-1794 yılları arasında Rusya Akademisi Sözlüğü (Словарь Академии Российской) sözlüğü yayınlanmıştır.

Sovyet Rusya dönemine gelindiğinde Rus sözlükçülüğü, dönemin dil politikalarının etkisinde ilerleme kat etmiştir. Sovyetler Birliği; başta çok uluslu, çok dilli, tüm halkların eşit statüye sahip ve dil, din, eğitim alanında özgür olduğu bir yapı olarak tasarlanmış olsa da devrimin ve iktidarın merkezi olması nedeniyle Rusya, Sovyet ruhunun oluşturulmasında öncülük etmiştir. “1917 Ekim Devrimi’yle birlikte Sovyet döneminin propagandası “eskiye ait olan her şeyi yok edip yeni bir düzen, yeni bir toplum ve yeni bir insan yaratmak”tır. Bu yeni toplumun dili de yeni olmalı, eski dille olan bağlantısı koparılmalıdır” (Dohman, 2021, s. 206). Böylece Sovyet iktidarının yenilik isteğiyle şekillendirdiği Sovyet toplumu için Rusça, onun “tertemiz” belleğini yansıtan dil olarak merkezde konumlandırılmıştır. Sovyet Rusya’da sözlük çalışmaları; mevcut sözcükleri ve bu sözcüklerdeki anlamsal değişimleri ortaya koymak, dönemin ruhuna uygun olarak ortaya çıkan yeni kavramları ve kısaltmaları bir araya toplamak çabalarının ürünleri niteliğindedir. Vladimir Dal, V. V. Vinagrodov, S. İ. Ojegov, M. Fasmer, N. A. Baskakov, D. N. Uşakov, L. V. Şçerba, N. M. Şanski’nin çalışmalarıyla sözlükçülük faaliyetleri hız kazanmıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması, bu döneme özgü her sistemin yeni baştan biçimlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Sovyet dönemini sembolize eden tüm unsurlar, bu unsurları ifade etmek için kullanılan kavramlar anlamını ve işlevini büyük ölçüde yitirmiştir. Ayrıca Sovyet Rusya’nın yıkılışının ardından kurulan Rusya Federasyonu, artık yeni dünya düzeniyle ve bu düzenin dayattığı küresel kavram dünyasıyla karşı karşıya gelmiştir. Z. B. Özer, Rus Dilinin Gelişme Evreleri başlıklı kitabında Post-Sovyet döneminde yaşanan siyasi, toplumsal, ekonomik ve ideolojik değişimlerin dile etkisini Sovyet döneminde kullanılmayan sözcüklerin yeniden kullanıma girmesi, mevcut sözcüklerin anlamlarının değişmesi ve genişlemesi, eskiden kullanılan sözcüklerin yeni anlamlar kazanması ve teknolojik değişimlerin etkisiyle yeni sözcüklerin ortaya çıkması (2004, s. 165) yönüyle değerlendirir. Bu dönemde anlam yönüyle dönüşen Rus dilinin söz varlığı, V. V. Dubiçinskiy, V. V. Morkovin, Yu. N. Karaulov gibi Rus dilbilimcilerinin çalışmaları ile muhafaza edilerek yeni sözlükler oluşturulmuştur.

Rusya’da Hazırlanan Rusça-Türkçe Askerî Terim Sözlükleri

Askerî terminoloji kaynaklarının hazırlanması ve bu kaynakların sistematik bir şekilde ele alınması, askerî sözlükbilim araştırmacılarının emekleri ile mümkündür. Askerî sözlüklerini daha önce yapılan tasnife uygun biçimde Çarlık Rusya dönemi, Sovyet dönemi ve Post Sovyet dönemi alt başlıklarıyla inceleyeceğiz.

Çarlık Rusya Döneminde Hazırlanan Askerî Sözlükler

Çarlık Rusya döneminde askerî terminolojinin Türkçe ve Rusça dil çifti özelinde tasnifine ilişkin çalışmalar bulunmaktadır. O. İ. Senkovskiy tarafından 1828 yılında yayımlanan *Türk Seferlerindeki Rus Askerleri için Cep Kitabı* (Карманная книга для русских воинов в турецких походах); 1877 yılında Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan *Rusçadan Türkçe, Bulgarca ve Romenceye Askerî Çeviri Kılavuzu* (Военный переводчик

с русского языка на турецкий, болгарский и румынский) adlı çalışmalar buna örnek verilebilir. Sözü edilen çalışmalar sözlükten ziyade konuşma yapılarına ilişkin kalıplaşmış ifadeleri içeren ve Rus askerinin Türk ordusuyla karşılaşması halinde iletişim kurabilmesine yönelik çabaların ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Rusya’da kapsamlı ve bir düzenli bir şekilde Rusça-Türkçe askerî terminoloji sözlüklerinin hazırlanması, XX. yüzyılın başına denk gelir. Bilindiği üzere bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu hüküm sürmektedir; dolayısıyla hazırlanan sözlükler dönemin hâkim diline uygun olarak Rusça-Osmanlı Türkçesi olarak hazırlanmıştır. Arapça ve Türkçe’nin yanı sıra Fransızca bilen Teğmen P. Tsvetkov, 1902 yılında hazırlanan *Rusça-Türkçe Sözlük* (Русско-турецкий словарь) adlı çalışmasını yayınlamıştır. Hacmi yaklaşık olarak 30.000 sözcük olan bu çalışma; Fransızca-Türkçe bir sözlüğün derlemesi biçiminde kurgulanarak hazırlanmıştır. Tsvetkov’un sözlüğü, dönemin hâkim diline uygun olarak Osmanlıca Türkçesi olarak hazırlanmış olup, aynı yıl çalışmanın devamı niteliğindeki Türkçe-Rusça cildini yayımlamıştır.

Askerî çeviri ve kılavuz kaynak çalışmaları yapan İvan V. Musienko’nun 1907 yılında yayınladığı *Rusça-Bulgarca-Rumence-Türkçe Askerî Çeviri Kılavuzu* (Военный переводчик на русско-болгарско-румыно-турецком языках), çok dilli ve karşılaştırmalı bir çalışma olması yönüyle önemlidir. Çalışmada askerî istihbarata yönelik kalıplaşmış konuşma ifadelerine, yolculuk esnasında coğrafi konum ve şekillere yönelik bilgi almaya yarayan ifadeler yer verilmiştir. Her bir ifade sırasıyla Rusça, Bulgarca, Rumence ve Türkçe olarak karşılıklarıyla Kiril Alfabetiyle yazılmıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere bu çalışma, sözlükten ziyade konuşma kılavuzu olarak hazırlanmıştır. Ancak ifadelerin çok dilli karşılıklar hazırlanmış olması çalışmaya sözlük niteliği kazandırmaktadır.

Sovyet Dönemi Askerî Terminoloji Sözlükleri

1917 Devrimi sonrasında kurulan Sovyet Rusya’da askerî yapı, teorik ve pratik teamüller ve askerî sahada kullanılan dil yönüyle köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca ordunun örgütlenme biçimini değil, askerî kavramların adlandırılma biçimini ve terminolojiyi de doğrudan etkilemiştir. Benimsenen yeni ideoloji doğrultusunda askerî terminolojiyi standartlaştırma ve bir sisteme dökme çabası, bu süreçte askerî terim sözlüklerinin oluşturulmasının ve mevcut sözlüklerin güncellenmesini zorunlu kılmıştır. Çünkü yeni askerî sözlükler aracılığıyla Sovyet ideolojisinin hedefleri teknik meselelerle harmanlanarak, askerî kavramlar üzerinden aktarılmıştır. Bu nedenle bu dönemde hazırlanan askerî terim sözlükleri, yalnızca terminoloji açısından değil, aynı zamanda Sovyet askerî tarihi, dil politikaları ve teknolojik ilerlemeleri bağlamında ele alınarak değerlendirilmelidir.

Sovyet Rusya’da hazırlanan ilk askerî terim sözlüklerinden biri, D.A. Magazanik’in 1937 yılında Moskova’da *Kısa Rusça-Türkçe Askerî Sözlük* (Краткий русско-турецкий военный словарь) adlı sözlük çalışmasıdır. Moskova Üniversitesi Doğu Bilimleri bünyesinde yayımlanan ve 97 sayfadan oluşan sözlükte Rusça askerî terimler, Türkçe karşılıkları ile verilmiştir. Çalışma kapsamında yer verilen askerî terim sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte, sayfa sınırlılığı göz önünde bulundurulduğunda sözlüğün kapsamının temel ve pratik askerî terimlerle sınırlı tutulduğu anlaşılmaktadır. Eser bu yönüyle, Sovyet dönemi Rusça-Türkçe askerî terminolojinin oluşturulmasına yönelik ilk dönem kaynaklarından biri olma özelliğini taşımaktadır.

Sovyet dönemine ait en kapsamlı askerî terminoloji sözlüklerinden biri Pavel S. Boçkaryev’e aittir. Dönemin askerî personeli ve sınır ötesinde görev yapan uzmanlarından derlenerek P. Boçkaryev tarafından hazırlanan ve 1938 yılında yayımlanan *Askerî Rusça-Türkçe Sözlük* (Военный русско-турецкий словарь) adlı çalışmada yaklaşık 9000 sözcük ve askerî terime yer verilmiştir. Boçkaryev tarafından 1940 yılında çalışma genişletilmiş ve Türkçe-Rusça, Rusça-Türkçe olarak 15000’in üzerinde kelime ve askerî terim kapasitesine ulaştırılmıştır.

Boçkaryev (1940), sözlüğün önsözünde çalışmanın hazırlanması esnasında pek çok kaynaktan yararlandığını ifade etmektedir:

Ragıp Rıfki tarafından 1934 yılında hazırlanan *Almanca-Fransızca-Türkçe Askerî Tabirler Lügati*

1931 yılında İstanbul’da basılan *Yeni Türk Lügati*

- D.A. Magazanik tarafından hazırlanarak Moskova’da 1931 yılında yayımlanan *Türkçe-Rusça Sözlük* (Турецко-русский словарь)
- 1931 basım tarihli Osmanlıcadan Türkçeye cep kılavuzu (İstanbul)

- 1936 yılında İstanbul’da yayımlanan Fransızca-Türkçe resimli büyük dil kılavuzu
- Askerî Mecmua, Piyade Mecmuası, Süvari Mecmuası, Topçu Mecmuası, Levazım Mecmuası, Askerî Hava Mecmuası, Fen Kıt’aları Mecmuası, Deniz Mecmuası, Askerî Tıbbî Baytarî Mecmuası, Askerî Sıhhiye Mecmuası gibi çeşitli dergiler
- Türk Ordusuna ait Talimnameler.

Pavel S. Boçkaryev, çalışmasını 1956 yılında Lev Pavloviç Boçkaryev ile birlikte güncellemiş ve sözcük kapasitesini yaklaşık 18.000’in üzerine çıkarmıştır. Yeni çalışmanın adı *Kısa Askerî Türkçe-Rusça Sözlük* (Краткий военный турецко-русский словарь) olmuştur.

B. M. Hohlov tarafından 1968 yılında derlenen *Türkçe-Rusça Askerî Sözlük* (Турецко-русский военный словарь) adlı 480 sayfalık yaklaşık 20.000 sözcük ve terimin yer aldığı çalışma, Sovyet dönemi Rusça-Türkçe askerî terminolojisine yönelik hazırlanan sözlüklerden bir diğeridir. Sözlükte askerî terimlerin yanı sıra teknik terimlere, silahlı kuvvetler teşkilatlanmasına ilişkin terimlere ve askerî sınıf ve rütbelere ilişkin terimlere de yer verilmiştir. Burada belirtmeliyiz ki, bu çalışma Sovyetler Birliği döneminde SSCB Savunma Bakanlığı Askerî Yayınevi (Воениздат) adıyla kurulan, dönemin ve günümüzde Rusya’nın en eski ve en büyük yayınevlerinden biri olan Voenizdat tarafından yayımlanmıştır.

Post-Sovyet Döneminde Hazırlanan Askerî Sözlükler

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından başlayan Post-Sovyet dönem, sözlükbilim ve terminoloji araştırmalarında bir dönüşüm sürecini daha başlatır. Bu dönemde sözlük çalışmaları, yıkılan Sovyet ideolojisinin etkisinden sıyrılarak uluslararası standartlara uyum sağlama çabasıyla yürütülmüştür. Özellikle askerî, teknik, siyasi terminoloji sözlüklerinde Sovyet dönemine özgü kavramların tasfiyesi, yeni kurulan sistemin etkisiyle ortaya çıkan yeni kavramların kayıt altına alınması ve küreselleşme etkisiyle Rusça’ya geçen yabancı sözcüklerin karşılığının bulunarak sözlükler aracılığıyla bir araya getirilmesi dönemin sözlük çalışmalarının hedefini oluşturmaktadır.

Günümüze yakın dönemde hazırlanan Türkçe-Rusça askerî terimler sözlüklerinden en önemlisi Vladimir A. Avatkov’a (1988-...) aittir. Türkolog, siyaset bilimci, uluslararası ilişkiler uzmanı olan ve Türk-Rus iç ve dış politikaları, ilişkileri başta olmak üzere Türkçe-Rusça siyasi ve askerî çevirisi konularıyla da ilgilenen V. A. Avatkov’un 2016 yılında yayınladığı *Kısa Türkçe-Rusça Askerî-Politik Sözlük* (Краткий турецко-русский военно-политический словарь), askerî terminoloji alanına katkı sağladığı çalışmalarındandır. Sözlükte 3298 askerî-politik terime yer verilmiştir. Sözlükte çağdaş Türk dilinin askerî-politik söylemine terminolojisine ait temel kelimeler ve kelime terkipleri askerî kurumlarda öğrenim görenler, siyaset bilimciler, uluslararası ilişkiler branşında öğrenim gören öğrencilerin yararlanması için bir araya getirilmiştir.

Dijital teknolojinin sözlük biçimlerini dönüştürmesi Post-Sovyet sözcük çalışmalarının ayırt edici özelliklerinden bir diğeridir. Artık sözlükler dijital ortamda, çevrimiçi olarak hazırlanmaktadır; bu durum sözlüklerin hızla güncellenebilir, kullanıcı odaklı dil araçlarına dönüşmesini sağlamaktadır. Henüz sınırlı olsa da yapılan tarama ve incelemeler neticesinde dijital Rusça-Türkçe askerî terminoloji sözlüklerinin varlığı tespit edilmiştir. *Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü* (Глоссарий военных терминов на турецком языке, Rusya’da askerî temalarda yayımlanan haber metinlerinin çevirilerinden derlenen Türkçe-Rusça terimlerin bir araya getirilerek oluşturulduğu ilk dijital sözlüklerden biridir (URL-2).

Sonuç

Bu çalışmada, sözvarlığı çalışmaları ekseninde Türkçe ve Rusça askerî terimlerin derlendiği sözlükleri tasnifine ilişkin bilgiler ortaya konulmuştur. Çalışma neticesinde Türkçe-Rusça dil çiftinde pek çok çalışmanın varlığı tespit edilmiştir.

Askerî terminoloji dilbilim açısından yalnızca bir kelime hazinesine denk düşmez, bu söz varlığı aynı zamanda toplumun askerî yapılanmasını, düşünce biçimini, kültürel hafızasını yansıtmaktadır. Bu nedenle Türk ve Rus araştırmacıların sözlük çalışmalarına yaptığı katkılar, disiplinlerarası bu alanı önemli ölçüde beslemiştir.

Bulgular, askerî söz varlığına ilişkin çalışmaların XX. yüzyılda yoğunlaştığını ancak daha sonra güncellenmediğini ortaya koymaktadır. Askerî teknoloji, savaş pratiklerinin ve buna bağlı olarak askerî söylemin son yıllarda hızla gelişip değiştiği göz önünde bulundurulduğunda bu alandaki terminolojinin güncel tutulmasının önemi anlaşılmaktadır. Ayrıca mevcut Türkçe-Rusça askerî terminoloji sözlükleri, genellikle sınırlı bir alanı kapsamakta ve tüm terminolojik çeşitliliği sunmakta yetersiz kalmaktadır. Ülkemizde ve Rusya’da hazırlanan sözlüklerin neredeyse tamamında genel askerî terimlere (rütbelere veya silah isimleri gibi temel terimler) yer verildiği; yeni gelişen teknolojilere ait taktik, lojistik, stratejik planlama ve çağdaş askerî kavramların güncellenerek çalışmalara dahil edilmediği tespit edilmiştir.

Teknolojik gelişmeler hem askerî terimleri hem de onların kavramsal karşılıklarını muhafaza eden sözlük türlerini çeşitlendirmiştir. Henüz sınırlı olsa da ülkemizde ve Rusya’da Türkçe-Rusça askerî terimlerin yer aldığı dijital sözlüklerin varlığı yapılan araştırma neticesinde tespit edilmiştir.

Sonuç olarak çalışma kapsamında Türk ve Rus sözlükçülük çalışmaları bağlamında Türkçe ve Rusça askerî kavramları içeren askerî terminoloji sözlüklerinin varlığı yapılan incelemelerle tespit edilmiştir. Bu sözlükler iki toplumun askerî geleneğinin değil, aynı zamanda tarihi ilişkilerinin de derinliğini ortaya koyması nedeniyle önemlidir. Çalışmamız bağlamında askerî söz varlığının referans kaynaklarının kronolojik olarak tasnifinin bundan sonra yapılacak çalışmalara hareket noktası olacağı düşünülmektedir. Türk ve Rus Türkologların bir araya gelerek, mevcut söz varlığından istifade edip gelişen teknolojik imkanların da kullanımıyla ortak bir çevrim içi askerî terim sözlüğü oluşturmalarının alana çok önemli bir katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Summary

The army is the most important security institution of the state. It possesses a distinctive structure, functioning, culture, and language that have developed over centuries. The uniqueness of military language arises from its specialized vocabulary, which is composed of military terminology.

Military terminology is a specialized field of language shaped by warfare experiences, organizational structures, and technological advancements, and it constitutes an essential part of the cultural memory of the armed forces. The political and military history of a society directly influences the formation of this terminology. Military vocabulary encompasses not only weapons and equipment but also ranks, tactics, ideological discourses, and expressions embedded in daily life.

Military vocabulary can be defined as “the totality of field-specific words, terms, idioms, proverbs, and jargon that emerge from military organization, hierarchical structure, war technology, doctrines, disciplinary rules, and the war culture of the army, the most significant institution of a nation’s defense.” Military terminology dictionaries serve as the most comprehensive reference sources compiling this vocabulary. Since these terms are used in military, diplomatic, and historical documents and discourses, the creation and continuous updating of military dictionaries is crucial for a wide range of disciplines.

The Turks, known throughout world history for their strong martial qualities, have developed a rich military terminology. The recording of military vocabulary in Turkish has a long history. Although not exclusively devoted to military terminology, early sources of Turkic languages, such as Mahmud of Kashgar’s *Divanu Lugâti’t-Türk* and the *Codex Cumanicus*, contain numerous military terms. In later periods, military documents, dictionaries, and translations from Western languages significantly enriched Turkish military terminology.

In Russia, military academies and official institutions contributed to the development of terminology during the Tsarist period. In the Soviet era, publishing houses such as VOENIZDAT played a key role in disseminating military dictionaries, with ideological discourses leaving a strong imprint on terminology. In the post-Soviet period, lexicography continued on a more independent basis, adopting modern linguistic approaches.

This research demonstrates that military vocabulary provides a rich field of study not only for linguistics but also for cultural history and ideology. Military dictionaries are primary sources that reflect not only technical terms but also the social structure, values, and ideological orientations of their time.

The study focuses on the classification of Turkish–Russian military terminology dictionaries compiled by experts in both Turkey and Russia. Within this scope, it was identified that two dictionaries -*Military Kamus (Askerî Kamus)* and *Russian–Turkish Military Terminology (Rusça-Türkçe Askerî Terimler)*- were prepared by Turkish experts under the supervision of the Turkish Armed Forces. The research also revealed that Russian experts have produced a greater number of dictionaries in the Turkish–Russian language pair, such as the *Military Translation Guide (Карманная книга для русских воинов в турецких походах)*, the *Short Russian–Turkish Military Dictionary (Краткий русско-турецкий военный словарь)*, the *Military Russian–Turkish Dictionary (Военный русско-турецкий словарь)*, the *Turkish–Russian Military Dictionary (Военный турецко-русский словарь)*, and the *Short Turkish–Russian Military–Political Dictionary (Краткий турецко-русский военно-политический словарь)*.

The Turkish dictionaries were compiled under the auspices of the Turkish Armed Forces between 1939 and 1953, while Russian dictionaries were produced during various historical periods, including the Tsarist, Soviet, and post-Soviet eras. The study also identified the existence of online Turkish–Russian military dictionaries. Although still limited in number, these works highlight the emergence of digital military lexicography.

The findings indicate that existing Turkish–Russian military dictionaries are limited in scope and do not adequately reflect the full diversity of military terminology. Some dictionaries contain only basic concepts such as ranks, ammunition, or the names of weapons and equipment, while areas such as tactics, logistics, strategic planning, and contemporary military concepts are often neglected. Research on Turkish and Russian military vocabulary was particularly active in the 20th century, but it has not been sufficiently updated since then. Meanwhile, rapid changes in military technology, methods of warfare, and military discourse underscore the necessity of keeping military dictionaries current. The analysis further reveals that technological advances have diversified not only military terminology itself but also the types of dictionaries in which it is compiled.

Kaynakça

- Akad, M.T. (2011). *Modern Savaşın Temel Kavramları*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Söz Varlığı*. (3). Ankara: Engin Yayınevi.
- Avrutina, A.S. (2013). Voyenniy turetsko-russkiy i russko-turetskiy perevod v Rossii v naçale XXI. v. *Vestnik MGIMO-Universiteta*, 6(33), 317-318.
- Balkanov, İ.V. (2017). Voyennaya leksika i yeyo otrajeniye voyennih perevodnih slovaryah (na materiale voyennih dvuyazychnih slovarey XX veka). *Vestnik Moskovskogo universiteta*, 22(1), 177-184.
- Dohman, Ü. (2021). *Rus Sözlükbilimi: Kuramlar ve Uygulamalar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dohman, Ü. (2023). Rus Sözlükbiliminin Gelişme Evreleri. *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(2), 140-170.
- Efe, K. (2022). Türkçe Sözlüklerde Askerî Terimler. *Türk Harp Tarihi ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri içinde* (s. 165-204). Ankara: Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu.
- Eker, S. (2007). *Türk Dil Bilimi Bakımından Tarihî Askerî Terminoloji: Modern Dönemde Rütbe ve Birlik Adları*. C. 1, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Erdoğan, H. (2019). *Rusçada Savaş Söz Varlığı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Grinev, S. V. ve Leyçik, V. M. (1999). K istorii oteçestvennogo terminovedeniya. *Nauçno-tehniçeskaya informatsiya*, 1(7), 1-13.
- Kazarina, S.G. ve Kazarina, N.B. (2008). Standartizatsionniye protssesi v terminologii. *Fiziçeskaya kultura, sport-nauka i praktika*, 4, 48-50.
- Küçük, S. ve Gemici, H. İ. (2023). Divanu Lügati't Türk'teki Savaş Terimlerine İlişkin Bir Tasnif Denemesi. *Journal of Old Turkic Studies*, 7(2), 475-505.
- Lotte, D.S. (1961). *Osnovi postroyeniya nauçno-tehniçeskoy terminologii*. Moskva: İzdatelstvo Akademii. Nauk SSSR.
- Özer, Z.B. (2004). *Rus Dilinin Gelişme Evreleri*. Ankara: Çetin Ofset.
- Sönmezler Duran, Ö. (2021). Codex Cumanicus ve Kazan-Tatar Türkçesinin Ortak Söz Varlığında Askerî ve Siyasî Terminoloji Üzerine Bir Değerlendirme. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 49-64.
- Tezcan Aksu, B. (2023). İlk Baskı Türkçe Sözlük Ne Zaman Yayımlandı? *Türk Dili*, 72(855), 12-21.
- Tutar, A. ve Erdoğan, İ. (2017). Divanu Lügati't Türk'te Yer Alan Bazı Askerî Kavramlar. *Journal of Islamic Research*, 28(1), 19-26.
- Türk Dil Kurumu (2015). *Türkçe Sözlük*. (10). Ankara: TDK.
- Tyutyunnikov, N. N. (2015). Tipologiya i klassifikatsiya russkih voyennih slovarey i entsiklopediy. *Armiya i obşçestvo*, 4(47), 80-87.
- Uşakov, D. N. (1935). Tolkoviy slovar sovremennogo russkogo yazıka. *Moskva: Gosudarstvenniy institut «Sovetskaya eksiklopediya»*.
- Yavuzarslan, P. (2004). Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Samî'nin Kâmûs-ı Türkî'si. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44(2), 185-202.
- İnternet Kaynakları
- MİNİSTERSTVO OBORONI. *O voennih entsiklopediçeskih izdaniyah v Voorujennih Sil Rossiyskoy Federatsii* (О военных энциклопедических изданиях в Вооруженных Силах Российской Федерации). Erişim tarihi: 27.08.2025. Prikaz Ministra oboroni RF.
- RESMÎ GAZETE. *Millî Savunma Bakanlığı Yayın Yönetmeliği*. Erişim tarihi: 8.7.2022, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/07/20220708-18.htm>
- T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI. *Uluslararası İlişkiler Terminolojisi (Türkçe-Rusça)*. Erişim Tarihi: 12.09.2025, <https://www.mfa.gov.tr/dis-iliskiler-terminolojisi.tr.mfa>
- URL-2. Глоссарий военных терминов на турецком языке (*Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü*). Erişim tarihi: 12.9.2025, <https://glossary-of-terms.ru/?do=g&v=491>
- URL-1. SLOVAR OZHEGOVA. Erişim tarihi: 27.08.2025, <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ogegova/223286>